

סוריא- כיבוש יחיד

פתיחה

לפני כמה שיעורים¹ ראינו כי המשנה (פ"א משנה ט) מחלקת בין השכרה ומכירת שדות ובתים בארץ ישראל ובין סוריא. מדברי המשנה עולה שדין סוריא 'קל' יותר מארץ ישראל, ושם במקרים מסוימים ניתן למכור בתים ושדות לגוי. הגמרא שם שואלת מדוע דינה של סוריא חמור פחות מארץ ישראל:

"מאי טעמא? קסבר: כיבוש יחיד לא שמיא כיבוש, ושדה דאית בה תרתי - גזרו בה רבנן, בתים דלית בהו תרתי - לא גזרו בהו רבנן" (כא.).

כידוע, ישנה מחלוקת גדולה האם כיבוש חלקים מארץ ישראל על ידי יחידים נקרא כיבוש או לא. הגמרא מסבירה כי דברי המשנה הם לפי מ"ד כי כיבוש יחיד לא שמיא כיבוש, ולכן חכמים לא גזרו במקרה זה. הגמרא אינה מסבירה מה כוונת הביטוי כיבוש יחיד, ומיהו אותו יחיד שכבש את סוריא.

גמרא נוספת הדנה במעמדה של סוריא מופיעה במסכת גיטין²:

"ת"ר: בשלשה דרכים שוותה סוריא לארץ ישראל, ובשלשה לחו"ל: עפרה טמא - כח"ל, והמוכר עבדו לסוריא - כמוכר בחו"ל, והמביא גט מסוריא - כמביא מחו"ל. ובשלשה לא"י: חייבת במעשר ובשביעית - כא"י, והרוצה ליכנס לה בטהרה - נכנס, והקונה שדה בסוריא - כקונה בפרוארי ירושלים. חייבת במעשר ובשביעית כא"י; קסבר: כיבוש יחיד שמיא כיבוש..." (ה.).

הגמרא קובעת כי סוריא נמצאת במעמד ביניים - היא אינה ארץ ישראל, אך ישנם מספר דינים שלגביהם היא שונה מחוץ לארץ. הברייתא המובאת בגמרא סוברת כי כיבוש יחיד שמיא כיבוש, ולכן היא חייבת במעשרות ובשביעית. נראה כי החולק שסובר שכיבוש יחיד לא שמיא כיבוש, יגרוס כי בסוריא פטורים משביעית ומעשר מהתורה.

הסבר שונה למעמד הביניים של סוריא אנו מוצאים בדברי הספרי לספר דברים פרשת עקב:

"כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו... תלמוד לומר וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם ואחר כך כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, שלא תהא ארץ ישראל מטמאה בגלולים ואתם חוזרים ומכבישים חוצה לארץ, אלא משתכבשו ארץ ישראל תהו רשאים לכבש חוצה לארץ, הרי שכבשו בחוצה לארץ מנין שהמצות נוהגת שם... ואם תאמר מפני מה כבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצות נוהגת שם אמרת דוד עשה שלא כתורה, התורה אמרה משתכבשו ארץ

ישראל תהו רשאים לכבש חוצה לארץ והוא לא עשה כן אלא חזר וכבש ארם נהרים וארם צובה, ואת היבוסים סמוך לירושלם לא הוריש. אמר לו המקום את היבוסים סמוך לפלטורין שלך לא הורשת, היאך אתה חוזר ומכבש ארם נהרים וארם צובה..." (פיסקא נא)³.

הספרי אינו משתמש במינוח 'כיבוש יחיד', אך הוא מחדש כי מכיוון שדוד כבש את סוריא לפני שסיים לכבוש את שאר ארץ ישראל, הכיבושים שעשה לא קדשו. בכל מקרה, עולה מדברי הספרי, כי באופן עקרוני אם עם ישראל כובש חלק מחוץ לארץ, אותה אדמה נהפכת להיות כמו ארץ ישראל. השטח של סוריא לא קדש רק בגלל שדוד טרם הוריש את היבוסים⁴.

על דברי הספרי יש לשאול, מדוע סוריא לא נתקדשה לאחר שדוד כבש את היבוסים? הרי בשלב מסוים דוד שלט בסוריא לאחר שכיבוש הארץ הושלם, ואז סוריא הייתה צריכה להתקדש?

מחלוקת הראשונים

הראשונים נחלקו כיצד להסביר את דינה המיוחד של סוריא. רש"י בסוגיא בעבודה זרה ובגיטין מסביר כי הבעיה בכיבושו של דוד הייתה כי בניגוד לימי יהושע בהם כל עם ישראל היה יחד, דוד "לא כבש אלא לצרכו". רש"י מקשר בין המושג כיבוש יחיד ובין כיבושיו של דוד המלך, אך דבר זה אינו מופיע במפורש בגמרא. כמו כן יש צורך לברר מהו החילוק בין הכיבושים שעשה דוד ובין כיבושי יהושע. רש"י מחלק בין כיבוש שנעשה בשישים ריבוא עם אורים ותומים ובין כיבוש שנעשה על ידי המלך, אך עדיין אין החילוק ברור הואיל וכל שבט הוריש את שטחו ולא בכל מלחמה היו שישים ריבוא ואורים ותומים.

התוספות חולקים על פירוש רש"י ומבינים שהעיקר כדברי הספרי:

"...לכך נראה, כל שאין לו רשות לכבש נקרא חו"ל דכל זמן שלא כבש כל א"י לא היה לו רשות לכבוש חוצה לארץ והכי איתא בספרי..." (כא. ד"ה כיבוש יחיד).

לדעת רש"י רק אם הכיבוש היה בשביל הרבים אז הוא נקרא כיבוש של ארץ ישראל. לדעתו, תיתכן מציאות של כיבוש יחיד גם בתוך תחומי ארץ ישראל, אם הכיבוש נעשה שלא לצורך כולם. התוספות חולקים על רש"י ומסבירים כי השאלה היא האם הדבר נעשה ברשות או שלא ברשות. ממילא לדעתם, כיבוש יחיד יכול להיות רק בחוץ לארץ ולא בשטח בתוך ארץ ישראל.

1 Beshiv185

2 גמרא שלישית מופיעה בגיטין (מז:) ושם הברייתא היא לפי מ"ד כיבוש יחיד לא שמיא כיבוש. במשניות רבות מופיעה סוריא כבעלת מעמד שונה מארץ ישראל ובח"ל. רוב האזכורים מופיעים בסדר זרעים. לא פירטנו את כולם כי רבים הם.

3 כשיטת הספרי מופיע גם בירושלמי חלה פ"ב ה"ב.

4 סוריא כאן נחשבת לחוץ לארץ למרות שהיא חלק מהארץ המבוטחת שנאמרה לאברהם אבינו. במסגרת שיעור זה לא נכנס לשאלה היכן בדיוק הגבולות של סוריא. לגבי עניין זה ראה בספר שמוזכר בהמשך בהערה 5.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם פוסק להלכה גם את דברי הגמרא וגם את דברי הספרי⁵

"ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מִישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא א"י כדי שִינהגו בו כל המצוות, ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים אע"פ שלא נכבשה כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו.

הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהן אע"פ שמלך ישראל הוא ועל פי בית דין הגדול הוא עושה אינו כא"י לכל דבר ולא כחוצה לארץ לכל דבר כגון בבל ומצרים, אלא יצאו מכלל חוצה לארץ ולהיותן כא"י לא הגיעו, ומפני מה ירדו ממעלת א"י מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל א"י אלא נשאר בה משבעה עממים, ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה ואח"כ כבש ארצות אחרות היה כיבושו כולו כא"י לכל דבר, והארצות שכבש דוד הן הנקראין סוריא" (הלכות תרומות א, ב-ג).

הרמב"ם יוצר שילוב מעניין של שתי הדעות מחד, אך מפריד ביניהם מאידך. רש"י פסק את דברי הגמרא שלנו, והסתמך על הספרי בכך שהוא קישר את הסיבה שמדובר בכיבוש יחיד לדוד המלך. התוספות ביארו את הסוגיא שלנו לפי דברי הספרי, ועקרו את הפירוש המילולי של המילים - כיבוש יחיד (ודיברו על רשות). הרמב"ם פוסק בהלכה ב את דברי הגמרא, ובהלכה ג את דברי הספרי.

בהלכה ב הרמב"ם לא מדבר על סוריא אלא באופן כללי על כל מקום שיחיד מִישראל כבש אותו. בנוסף לשינוי זה מדברי הגמרא אנו מוצאים שני חידושים נוספים בדבריו:

- הרמב"ם מדבר על כיבוש יחיד מול כיבוש רבים. המושג 'כיבוש רבים' לא מופיע בגמרא, ומדובר בהגדרה הלכתית שהרמב"ם כותב לראשונה.

- הרמב"ם קושר את הדברים הללו לחלוקת הארץ על ידי יהושע. לדעתו, הסיבה שהארץ התחלקה מראש היא כדי לתת סמכות בידי כל שבט ושבט לכבוש את שטחו ועדיין זה ייחשב ככיבוש רבים.

בהלכה ג הרמב"ם מביא את דברי הספרי ולאור כך הוא מסביר את דינה של סוריא. הרמב"ם מכיר במושג של כיבוש יחיד אך הוא אינו מסביר את מעמדה של סוריא ככיבוש יחיד. מעמדה המיוחד של סוריא נובע מכיבוש שלא ברשות בית דין הגדול (המילה סוריא מופיעה רק בהלכה ג). הרמב"ם פוסק גם את דברי הגמרא וגם את דברי הספרי, אך בשורה התחתונה הוא מסביר את מעמד סוריא כספרי. ניתן עקרונית להסביר את דברי הרמב"ם בשתי דרכים:

א. הרמב"ם מבין שיש קשר בין הגמרא ובין הספרי והוא פוסק את שניהם. כדי להסביר את מעמדה המיוחד של סוריא צריך גם את טעם הגמרא של

כיבוש יחיד וגם את טעם הספרי של כיבוש שלא ברשות.

ב. הרמב"ם מבין שטעם הספרי הוא העיקר לגבי מעמדה של סוריא. אך, בצורה מקבילה הוא פוסק גם את דברי הגמרא שקיים מושג של כיבוש יחיד.

שני הסברים שהם אחד

אחרונים רבים דנו בדברי הרמב"ם וניסו להבין מדוע הוא צריך את שתי ההלכות כדי להסביר את מעמד סוריא. נעניין בשני תירוצים בדברי האחרונים, המתרצים בצורה דומה אך מטעמים אחרים:

1. הדבר אברהם⁵ (סימן י) דן בשיטת הרמב"ם והוא תמה על הרמב"ם 'דמזכי שטרא לבי תרי' פוסק גם את הגמרא וגם את הספרי. בעקבות כך הוא מנסה להסביר שהרמב"ם בונה כאן תנאי כפול:

"נמצא דלטעמא שלא נתקדשה סוריא צריכין אנו לתרויהו - חדא שעשה שלא כתורה ועל ידי זה נעשה ככיבוש יחיד. ואידך דכיון שנעשה ככיבוש יחיד באנו לידי מחלוקת דר"מ ור"י".

כלומר, הרמב"ם מסביר את המילים 'כיבוש יחיד' כשיטת רש"י, אבל, מכיון שכיבוש סוריא נעשה על ידי רבים, כדי לדון במעמדה יש צורך לקבל גם את טעם הספרי שהוא נעשה שלא ברשות.

2. הרב ישראלי בספרו ארץ חמדה (שער ג תוספת בירור א) דן בדברי הרמב"ם והוא מתקשה בהסברו של ה'דבר אברהם'. במסגרת שיעור זה לא נוכל להביא את כל דבריו, ונשתדל להביא את הקשור לנושא השיעור. הרב ישראלי מדייק מדברי הרמב"ם בהלכות מלכים שיש שני סוגי מלחמות - יש מלחמה שבה ישראל הם אלו שכובשים (פ"ה הלכה ח) ומלחמה שנייה שבה המלך הוא זה שכובש (הלכה י). בהתאם לכך, יש מקרים בהם הכיבוש נעשה עבור כל ישראל על ידי המלך, ולעומתו יש כיבוש שעיקרו בשביל המלך. לכן יש להבדיל בין מלחמות שמטרתם להרחיב גבול ישראל, ומלחמות שייעודם להגדיל את שמעו של המלך. הסנהדרין והמלך הם אלו שמחליטים באיזה סוג של מלחמה מדובר ולהחליטה זו יש משמעויות הלכתיות. במלחמה שהיא עבור המלך אין כלל דין של חלוקה לשבטים, וכל הארץ שכובש שייכת למלך.

לאור חילוק זה מסביר הרב ישראלי את מעמד סוריא. בכיבוש דוד היתה מלחמה של כיבוש המלך להגדיל שמעו. הארץ שהמלך כובש אינה מתקדשת, ולכן דינה כמו כיבוש יחיד. מכיוון שלא כל הארץ כבר נכבשה, והיבוס יושב בירושלים מלחמה זו הייתה חייבת להיות לשם המלך ולא כיבוש הארץ. בעקבות כך הרמב"ם צריך את שני הטעמים - בהלכה ג הוא מסביר מדוע מלחמת דוד נחשבת ככיבוש יחיד, ובהלכה ב מובא דין כיבוש יחיד.

5 הרב אברהם דובר כהנא שפירא (1870-1943) מגדולי הרבנים בליטא, ורבה של קובנה.

"...ויותר נכון, כבוש בלבד. היינו, כבוש צבאי גרידא, ללא ירושה וישיבה, שבלעדיהן אין ממש בכבוש. כי כבוש צבאי שאין עמו ירושה וישיבה יהיה כלא היה, במוקדם או במאוחר... לשון אחרת- עקר מהותו של כבוש גמור ויסודו העקרי- ירושה וישיבה. ובלי ירושה וישיבה לא יתכן כבוש גמור בשום פנים..."

בנוסף לפסוקים המעידים על רעיון זה, הוא גם מביא כראיה כיבושים צבאיים שנעשו במדינת ישראל שלא היה בהם יישוב אזרחי, כדוגמת סיני אחרי מבצע קדש. לדעתו, לשם כיבוש מלא יש צורך בשני תנאים: גירוש ההתיישבות של הגויים, וביישוב יהודי. ההתיישבות היהודית היא גם תכלית של הירושה, וגם צורך שאחרת יחזרו הגויים לאחוז בקרקע.

לאור כך הוא מסביר שדברי הגמרא ודברי הספרי זהים. כיבוש יחיד בגמרא הכוונה כיבוש יחיד- כיבוש צבאי בלבד ללא ירושה והקמת יישוב.

הסבר אחר שניתן להציע לדברי המשנה עולה בדברי הירושלמי. ראינו שהתלמוד הבבלי הסביר את דברי המשנה לאור מ"ד כיבוש יחיד לא הוי כיבוש. הירושלמי מזכיר את סוריא בהקשר אחר-

"רבי סימון היו לו נוטעי כרמים בהר המלך שאל לרבי יוחנן אמר ליה יבורו ואל תשכירם לגוי שאל לרבי יהושע מהו להשכיר לגוי ושרא ליה רבי יהושע מקום שאין ישראל מצויין כהדא בסוריא הדא סוריא נישמענה מן הדא..." (פ"א ה"ט).

הירושלמי משווה את סוריא להר המלך בנוגע לדין השכרת קרקע לגוי. מדברי הירושלמי משמע שהדין המיוחד של סוריא נובע מהעובדה שאין הרבה יהודים שגרים שם. נקודה זו הינה סיבה להחמיר וזאת משתי סיבות: 1. חשש שהיישוב היהודי באזור זה יכחד לגמרי. 2. ההשפעה של הגויים על הבודדים שגרים שם תהיה גדולה אף יותר.

הרב ישראלי ממשיך בחידושו ושואל באילו מצוות מתחייבים בשטחים שכובשים בחוץ לארץ. הגמרא הדנה בדין סוריא, וכן דברי הרמב"ם עוסקים בתרומות, מעשרות ושביעית, אולם לא מצאנו דיון לגבי דיני כלאיים וחלה. בעקבות כך הרב ישראלי רוצה להסביר שרק מצוות שתלויות בכיבוש וחלוקה מתחייבים בארצות שכבוש, אבל מצוות שתלויות בביאת ישראל כמו כלאים וערלה הם רק בשטחים של ארץ ישראל. לאור כך מובן מדוע דיני הגדרת ארץ ישראל ודין סוריא מופיעים רק בהלכות תרומות ולא בהלכות כלאיים שקדמו להם:

"ולפי הנ"ל הדברים מדוקדקים, שבאמת רק לעניין אותם הדינים התלויים בכיבוש הם בארץ ישראל לכל דבר, אבל מצוות שאינן תלויות בכיבוש, באמת אינן כארץ ישראל".⁶

דברי הרב ישראלי דומים להסברו של ה'דבר אברהם' והעקרון הלוגי זהה- הרמב"ם זקוק לשתי ההלכות. הלכה ב קובעת את ההלכה כמ"ד כיבוש יחיד אינו כיבוש, והלכה ג מסבירה שכיבושי דוד בסוריא נחשבים ככיבוש יחיד.

הסברים אלטרנטיביים

בדברי האחרונים אנו מוצאים גם הסבר שונה לדברי הגמרא והספרי. הסבר זה אינו עולה בקנה אחד עם הסבר הראשונים, אלא מתיימר לתת הסבר מקורי לדברי הגמרא עצמה ולהשוותה לדברי הספרי. פירוש זה מציע בעל ספר 'אדמת קודש' (מעמוד קנה ואילך), וכך הוא כותב:

"בזה אני מציב לי יד להעיר אשר בשביל שהיה קשה עלי להבין דברי המפרשים בענין כיבוש יחיד נצרכתי לעיון רב. ובסייעתא דשמיא מצאתי מסלה ישרה אשר מאורות גדולים יאירו עליה, אז זכיתי להבין היטב דברי הספרי בפרשת עקב..."

עיקר הסברו של הרב יצחק גולדהאר הוא שמקומות אשר מלך כבש אותם אבל בפועל לא ישבו בהם ולא נעשה בהם ירושה וישיבה הם הנקראים כיבוש יחיד. מטרת הכיבוש היתה לצורך מיסים ולא לצורך ירושה וישיבה. לפירוש, זו כוונת דברי הספרי כנגד דוד- כיצד לא הורשת את היבוס. הכוונה היא מדוע לא כבשת והושבת את ישראל בירושלים, ובמקום זה כבשת לשם מס את סוריא.

את ההסבר הזה, מרחיב ח. בר-דרומא בספר שהוציא בשם כבוש יחיד⁷:

6 הרב ישראלי מוסיף את הדיון לגבי החיוב במצוות כדי להסביר את דברי הכסף משנה בסיום הלכות שמיטה ויובל (ראה אות יג). בעקבות כך הוא חוזר ומסביר את המחלוקת בגמרא האם כיבוש יחיד הוי כיבוש או לא כמחלוקת האם ניתן לחייב בתרומות ומעשרות מקום שנכבש על ידי יחיד ואין בו כלל דין של ירושה וחלוקה לכלל ישראל. להלכה יש חילוק בין מקום שנכבש במטרה לחלקו לכלל ישראל שאז אין ללויים חלק בו ולכן יש בו חיוב של תרומות ומעשרות, ובין מקום ששייך ליחיד ובו דין לוי ודין ישראל שווה. לאור עקרון זה מובן מדוע הרמב"ם קושר בין ההלכה שכיבוש יחיד לא הוי כיבוש ובין העקרון שהמקום לא התחלק לכל ישראל בימי יהושע.

7 ספרית ירוחם, שורה של מונוגרפיות לחקר המקרא והארץ, כרך ו.

• •
 • כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ט •
 • עורך: אביעד בינגשטוק •
 • •
 • בית המדרש הוירטואלי •
 • מיסודו של •
 • The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash •
 • האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> •
 • האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> •
 • •
 • משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 •
 • דואל: office@etzion.org.il •
 • •